

bevolking en er komt genoeg voedsel binnen. Voor het eerst wordt het welzijnswerk al in een vroeg stadium uitgenodigd om deel uit te maken van de kampbeheer-organisatie.

Juist in deze situatie denkt het kampbeheer baat te hebben bij het organiseren van welzijnswerk. Men weet hoe belangrijk het is mensen zelf te betrekken bij de organisatie van hun samenleving. Omdat dat de sociale klei vormt om de gemeenschap hanteerbaar te houden.

Al in mijn eerste week wordt ik geconfronteerd met de sociale klei. Ik maak de start mee van het welzijnsprogramma in het kamp en ben zodoende, samen met mijn 3 collega's, collega-NGO's en de UNHCR tegelijkertijd wethouder welzijn, directeur van de welzijnsorganisatie en uitvoerend werker. Onze strategie is gericht op het organiseren van zelfwerkzaamheid. We stellen richtlijnen op over de voorwaarden waaronder mensen krediet kunnen krijgen bij het starten van een activiteit in het kamp.

Ik start meteen een inloopadres, waar men met allerlei immateriële vragen terecht kan. Daarnaast ga ik op zoek naar eigen initiatieven vanuit de bevolking. Het blijkt al snel dat er heel wat

gebeurt in het kamp. Middelbare scholieren hebben vaak werk gevonden in de gezondheidsposten of bij de distributie. 's Avonds organiseren zij allerlei lessen onder elkaar met de boeken die ze mee hebben kunnen nemen. Daar zorg ik voor het krijgt een schoolbord, maar ga niet in op verzoeken om voor hen te gaan organiseren.

Ik word benaderd door de YMCA in het kamp, die eten wil klaarmaken voor alleenstaande ouderen in het kamp. Er verrijst, met hulp van de Tanzaniaanse YMCA, een gaarkeuken die draait op het eten dat de aangesloten ouderen krijgen via de voedseldistributie. Ik kan de initiatiefnemer er later met moeite van weerhouden om iedere oudere met hutje en al te verhuizen naar de plek van de gaarkeuken.

En zo ontstaat er ook een project rond het vlechten van rietmatten voor de bouw van schoollokalen. Het riet wordt ingezameld door de vrouwen van een kerkelijke vrouwenorganisatie van het in de buurt gelegen Tanzaniaanse dorp. De vrouwen uit het kamp die zich inmiddels hebben verenigd, kiezen vrouwen uit hun gemeenschappen die de matten vlechten. Beiden worden betaald.

In een klap worden verschillende problemen aangepakt:

- de vluchtelingen vrouwen kunnen inkomensgenererende activiteiten in eigen beheer starten;
  - de Tanzaniaanse vrouwen kunnen uiteindelijk eens meeprofiteren van alle hulpstromen in de regio;
  - er ontstaat contact tussen de Rwandese en de Tanzaniaanse gemeenschap, die eigenlijk maar weinig met elkaar op hebben.
- Juist dit laatste project illustreert naar mijn mening het beste welke functie de opbouwwerker in deze situaties speelt. Het project begint als idee, ontstaan vanuit een constante observatie en analyse van je omgeving; je legt contacten en haalt mensen over tot je idee. Je zet ze aan het werk om hun deel van de organisatie te leveren, waardoor het een gezamenlijk project wordt. Je houdt voortdurend contact met alle eindjes en vangt alle organisatorische rampen optimistisch op.
- Na gedurende drie maanden vaak zeven dagen per week aan de slag geweest te zijn, vertrek ik weer naar Nederland.

Over het delicate evenwicht tussen sociale samenhang naar binnen en naar buiten toe

Specie kleeft anders dan cement

door Jan Willem Duyvendak

Politiek Nederland is verontrust. Of moeten we zeggen, politiek Nederland maakt zich eindelijk zorgen? Ook Den Haag heeft ontdekt dat er mensen buiten de boot vallen; dat niet iedereen gelijkelijk profiteert van de o zo florierende BV Nederland. Toegegeven, in het Haagse jargon was de tweedeling door sommige politici al eerder ontdekt. Maar nu worden de problemen breder onderkend en preciezer benoemd. Denk aan de Armoede-nota van het kabinet).

De meeste politieke partijen hebben met het dreigende uiteenvallen van de samenleving geen vrede: de samenleving moet één geheel zijn, vinden zij. De lijfspreuk van Den Uyl was "de boel bij elkaar houden". En daarom hoeft het niet te verbazen dat Koks Den Uyl-lezing in 1995 de titel droeg: "We laten niemand los". Ook op lokaal niveau wil men een "ongedeelde stad", een wijk die "schoon, heel en veilig" is want "de wijk is van ons allemaal".

Als je niemand wilt loslaten, zul je moeten weten wat mensen bindt. Het is de klassieke sociologische vraag: hoe kan de samenleving als samenleving functione-

ren; wat moeten mensen delen, willen ze enigszins vreedzaam op een beperkte ruimte met elkaar samen leven? De zorg over tweedeling wijst erop dat de verbanden tussen mensen blijkbaar verzwakt zijn; dat er buitenstaanders zijn die het contact met de binnenwereld, om welke reden dan ook, verloren hebben. Er circuleren heel wat verklaringen waarom mensen zich onderling minder verbonden zouden voelen. Het zijn de grote verhalen over individualisering, secularisering, modernisering, ontideologisering, de invloed van de markt. De conclusie luidt onveranderlijk dat mensen meer en meer

op zichzelf worden teruggeworpen en minder met anderen delen. Er zingen overigens ook talrijke oplossingen rond, waarvan het idee van arbeidsparticipatie nog het meest in de mode is, op de tweede plaats met-stip gevolgd door de moraal. Een citaat uit het recente jaarboek van Beleid en Maatschappij over Het verhaal van de moraal: "Het debat over normen en waarden is (...) ook een debat over sociale cohesie. Wat maakt een maatschappij tot een samenleving? Wat hebben we in Nederland nu samen nu het geïnstitutionaliseerde Christendom grotendeels is weggefallen? (...) Wat zijn de minimumeisen, die je aan Nederlandse burgers, van welke pluimage dan ook, mag stellen. Dit zijn problemen voor bijna het hele politieke spectrum. De antwoorden verschillen, maar het is niet toevallig dat burgerschap, gemeenschap en verantwoordelijkheidsbesef uit hun lange sluimer zijn gekust." (p.11)

Ik wil het niet over de Grote Oorzaken en de Grote Oplossingen (werk, werk, werk; moraal, moraal, moraal) hebben. Want eigenlijk ben ik er nog helemaal niet van overtuigd dat er Eén Groot Probleem is, of preciezer: dat het probleem juist geformuleerd wordt. Kunnen we wel in het algemeen zeggen dat er in dit land een gebrek aan sociale cohesie bestaat? Valt de Nederlandse samenleving wérkelijk uit elkaar in talloos veel individuen?

In het eerste deel van mijn verhaal zal ik aan de hand van de vijf medaillons illustreren dat er van een algemeen gebrek aan sociaal cement eigenlijk geen sprake is. We moeten de problemen veel preciezer in kaart brengen. Aan de ene kant bestaan er in Nederland duidelijk te onderscheiden groepen die soms zelfs een behoorlijk hecht karakter hebben. Aan de andere kant zijn er mensen die niet, of minder dan vroeger, deel hebben aan zo'n collectieve identiteit. Bovendien bestaan er tussen allerlei groepen weinig contacten: de multiculturele wijk wordt vaak als een probleem gezien juist omdat er enerzijds grote sociale cohesie bestaat binnen groepen, terwijl deze groepen anderzijds langs elkaar heen leven. Willen we die laatste situatie veranderen, willen we ook meer cohesie tussen groepen, dan is het verleidelijk om te kijken naar wat de mensen binnen groepen bindt: misschien kan de kleeftkracht binnen groepen ook dienen als bindmiddel tussen groepen.

Jan Willem Duyvendak

Daartoe onderzoek ik de vijf medaillons wat nader. In dat onderzoekje zal ik overigens ook stilstaan bij de vraag in hoeverre de sociale cohesie binnen deze groepen blijvend is, want specie kan immers loslaten.

In het tweede deel van mijn verhaal staat dan de vraag centraal of deze specie van specifieke groepen ook kan dienen als cement tussen groepen. Ik zal betogen dat dit maar tot op zeer bepaalde hoogte het geval is. Het cement dat door opbouwwerkers moet worden aangeemaakt op die plekken waar de grootste scheuren in het maatschappelijk bestel dreigen, is van een andere aard dan wat de mensen bindt in groepen waarin ze geboren worden of die ze zelf kiezen. Dat betekent dat opbouwwerkers bij het werken aan sociale cohesie over een divers en op de situatie toegesneden instrumentarium moeten beschikken. Daarover zal ik tot slot een paar opmerkingen maken.

2. Vijf gemeenschappen en de grote wereld

Toen ik luisterde naar de verhalen over de Chinese, Molukse, joodse en autochtone gemeenschap en het vluchtelingenkamp werd ik eerlijk gezegd getroffen door de sterke onderlinge banden die uit die verhalen spraken. Natuurlijk, er deden en doen zich heel grote en wezenlijke verschillen voor tussen deze vijf groepen, maar overal is sprake van hechte verbanden, zo hecht zelfs dat deze gemeenschappen voor buitenstaanders - en dus

ook voor opbouwwerkers voorzover ze zelf niet tot de groep behoren - moeilijk toegankelijk zijn. Met de verontruste geluiden in de Troonrede over een gebrek aan sociale cohesie in het achterhoofd, zou ik verbaasd hebben moeten staan over de 'ouderwets' sterke banden die de meeste medaillons karakteriseren: op de cohesieladders in de artikelen in de reader staan deze gemeenschappen op de hoogste cohesie-sport.

Nu kan het zijn dat de medaillons ongelukkig gekozen zijn; dat ze niet representatief zijn voor het gebrek aan cohesie dat overal elders wordt geconstateerd. Maar dat geloof ik eerlijk gezegd niet: de medaillons bieden prachtige doorkijkjes in delen van de Nederlandse (en buitenlandse) samenleving. Ik denk dat we mogen concluderen dat de werkelijkheid er anders en vooral veel complexer en kleurrijker uit ziet dan gesuggereerd wordt door de royale noemer van Het Gebrek aan Sociale Cohesie. Zo bestaat bij de Chinezen en autochtonen het probleem bepaald niet uit te weinig interne cohesie, intengedeel, hier schuilt het probleem in de zwakke of voornamelijk dubieuze schakels naar de buitenwereld. Binnen de Molukse en joodse gemeenschap lijkt het probleem wel enigszins gevangen te kunnen worden in termen van weinig of afnemend sociaal cement - hoewel zich ook daar juist nieuwe samenbindingsverschijnselen lijken voor te doen. En ook bij het vluchtelingenkamp zien we verschillende processen tegelijkertijd; er is zowel sprake van groepsvorming als van groepsontbinding. Zo is er veel onderlinge verwantschap maar zijn er bitter weinig mogelijkheden tot solidariteit.

Deze verschillen in problematiek komen tot uitdrukking in de doelen die de opbouwwerkers hebben gekozen. De opbouwwerkster van de Chinezen probeert haar groep via vrijwilligerswerk beter in de Nederlandse samenleving te laten integreren; het opbouwwerk in de autochtonenwijk poogt de wijk enigszins open te breken om het leven daar te 'normaliseren'. Bij de Molukkers en binnen de joodse gemeenschap richt het werk zich echter eerder op het tegengaan van het uiteenvallen van de gemeenschap, bijvoorbeeld door de banden tussen generaties aan te halen. En in het vluchtelingenkamp wordt zowel aan interne als aan externe cohesie (door banden aan te

halen met Tanzaniaanse dorpen in omgeving tegelijkertijd gewerkt.

Im- of expliciet ligt in alle bijdragen een opvatting besloten over, zoals Raspe dat in zijn voorbereidende bijdrage noemt, the good community. Banden worden immers gekwalificeerd als te hecht en te weinig geïntegreerd, of juist als gevaarlijk slap en in verval; blijkbaar weten althans deze opbouwwerkers hoe voor hen de betreffende gemeenschap eruit moet zien en hoe de gemeenschap zich moet verhouden tot de omringende samenleving: welke banden zijn gewenst naar binnen, welke lijnen lopen er naar buiten? Dat opbouwwerkers zo'n beeld in hun hoofd hebben, daar is niets op tegen - maar daar valt wel over te praten.

Voordat ik een enkele opmerking zal maken over de good community en de good community binnen het geheel van good communities, is het echter zaak om de vijf medaillons gedetailleerder te analyseren, om beter te begrijpen wat nu precies de mensen onderling bindt - of wat de eventuele redenen voor afnemende binding, voor ontbinding zijn. Ik loop de volgende vier vragen langs:

- (1) wie participeren op welke basis?
- (2) wat doen mensen samen, wat niet?
- (3) waarom doen mensen dit samen?
- (4) wanneer, onder welke omstandigheden?

(1)
De eerste vraag, de 'wie zijn 'wij''-vraag, is heel moeilijk te beantwoorden; het is een heikele kwestie. Gaat het bij de groepen in de medaillons om gedeelde etnische identiteiten, om dezelfde nationaliteit, om een gezamenlijk geloof wellicht, of vooral om een gedeelde geschiedenis? Het benoemen van de wij-identiteit is onder andere zo heikel omdat uit een 'wij'-de 'zij'-identiteit direct volgt. Het (nauw) trekken van de grenzen betekent per definitie de buitensluiting van anderen. En die 'anderen', de buitengeslotenen, definiëren de wij-groep vaak ook heel anders dan de wij-groep zichzelf. 'Wie wij zijn' is met andere woorden voortdurend inzet van politieke strijd.

Een aantal medaillons lijkt niettemin om relatief duidelijk afgebakende groepen te draaien; je wordt in deze gemeenschappen geboren: in de autochtone of Molukse wijk, in de Chinese gemeenschap, uit een joodse moeder. Nogal wat medaillons zijn voorbeelden van wat we

exclusieve groepen kunnen noemen: anderen kunnen er geen lid (meer) van worden (je kunt wel katholiek worden maar niet joods; en alloctonen worden nooit autoctonen, althans niet in die wijk). Bij de meeste van deze groepen is dus wel duidelijk wie er niet bij horen, bij kunnen komen, maar dat is voor een echt wij-gevoel nog niet voldoende. Wil een gemeenschap een gemeenschap zijn dan moeten er eisen aan elkaar worden gesteld; voldoet iemand daar niet aan dan is het maar de vraag of degene niet ook tot een buitenstaander wordt. De

We moeten de problemen veel precieser in kaart brengen

gemeenschap bestaat immers bij de gratie van gemeenschappelijk codes hoe zich te gedragen, waar zich te vestigen, wat te geloven, met wie te trouwen.

Maar het gaat bij de 'wie zijn wij'-vraag niet alleen om de grenzen tussen Wij en Zij. De 'wij' is zelf ook niet één homogene groep: niet met iedereen in de 'eigen' groep bestaan vanzelfsprekend even sterke banden. Zo wordt er in de autochtone wijk sterk onderscheid gemaakt tussen burens en familie; bij Molukkers is het veelzeggend of je van binnen of buiten de wijk bent; in het vluchtelingenkamp speelt de afkomst uit verschillende dorpen een rol van levensbelang; bij Chinezen is het de vraag uit welk land je komt of uit welk deel van China; bij joden bestaan er grote verschillen tussen liberalen en orthodoxen. Dit is voor vandaag een interessant punt, want hier doet zich binnen de gemeenschap de situatie voor die tussen groepen nog veel sterker speelt: van ongelijke en soms (te) zwakke onderlinge banden. Om de 'wij-identiteit' te behouden en steeds opnieuw te produceren wordt er nogal eens, zo blijkt uit de medaillons, een beroep gedaan op andere identiteiten: deze 'secundaire' identiteiten zijn vaak zelfs de spullen

waarom heen de gemeenschap draait: het gaat dan bijvoorbeeld om vrouwen (gedeelde sekse als cement) of ouderen (gedeelde leeftijd als samenbindende kracht). Iets om te onthouden.

(2)
Wat doen ze samen? Uit sommige medaillons sprak het beeld dat bijna het hele leven gedeeld werd. De Chinezen wonen met, werken met, trouwen met en winkelen bij andere Chinezen. Ook de contacten tussen de autochtone wijk en de buitenwereld waren spaarzaam en vaak weinig zichtbaar, ook al omdat ze het daglicht nauwelijks konden verdragen. Bij de Molukkers, althans de Molukkers in de eigen wijk, werd en wordt vaak meer dan alleen het wonen gedeeld. Bij hen deed zich echter wel de ontwikkeling voor dat voor velen de ene, in dit geval de Molukse identiteit minder hun hele leven kleurde, al was het maar omdat er sprake is van een toenemend aantal gemengde relaties. Ook bij joden lijkt het sterk afhankelijk te zijn van de generatie waartoe men behoort of men veel met andere joden deelt. In het vluchtelingenkamp tenslotte is de situatie weer anders: enerzijds is men in alles op elkaar aangewezen, moet men alles samen doen; anderzijds is men nergens zo afhankelijk van de buitenwereld als daar. Geen wonder dat men daar het liefst veel minder met elkaar zou willen delen.

Hoeveel mensen op grond van een bepaalde identiteit samendoen, loopt dus tussen en binnen gemeenschappen in de loop van de tijd sterk uiteen. Niettemin kunnen we de conclusie trekken dat althans in de vanochtend gepresenteerde groepen de mensen (nog) veel gemeenschappelijk doen. Dit handelen vindt plaats op grond van één bepaalde identiteit, die allesoverheersend lijkt te zijn: het meest bij de vluchtelingen, de Chinezen en de autoctonen, minder bij de Molukkers en de joden.

Samen dingen doen, samen handelen gebeurt op grond van een collectieve identiteit, op grond van gelijklopende opvattingen, een gezamenlijk geloof, een gedeelde geschiedenis, een gemeenschappelijke moraal, een zelfde land van herkomst; maar ook door een gezamenlijke vijand, door collectieve verdrijving uit het eigen land, door een geschiedenis van zondebok-zijn, door permanente lui-

tensluiting en discriminatie. Er zijn dus heel veel verschillende redenen die mensen tot gezamenlijk handelen en tot gemeenschapsvorming motiveren. Dat brengt ons bij de derde vraag.

(3)

Waarom doen mensen het, of waarom doen ze het niet? Wat motiveert mensen om zich op één, of juist op meerdere identiteiten te 'organiseren'? Dit is natuurlijk een hele wijde vraag waarop in de politieke filosofie door liberalen en communitaristen sterk uiteenlopende antwoorden worden gegeven: liberalen snappen eigenlijk nauwelijks de betekenis van collectieve identiteiten - ze krijgen het benauwd van groepen, die zijn hoogstens tijdelijk voor mensen van belang; communitaristen bewieroken gemeenschappen maar hebben weinig oog voor de beklappende kanten die van een al te grote interne kleefkracht en al te stringente groepsgrenzen uit kunnen gaan. Beide posities zijn in het huidige tijdsbestek eigenlijk onbevredigend. De liberalen onderkennen te weinig de positieve betekenis van gemeenschappen voor mensen (ze zijn normatief en daarom ook empirisch vaak blind voor allerlei groepsvorming die zich in Nederland afspeelt), terwijl de communitaristen groepsbindingen als te statisch en te homogeen zien, alsof individuen niet in de loop van de tijd van identiteit kunnen veranderen of enkele, op het oog zelfs tegenstrijdige, identiteiten kunnen verbinden.

Ik stel voor om eerst maar eens empirisch te beginnen: wat motiveert de mensen in deze vijf medaillons en tot wat voor soort onderlinge band leidt dit? Als we dan kijken naar de betekenis van de eigen identiteit in de joodse gemeenschap of in het vluchtelingenkamp dan is op slag duidelijk dat die betekenis diepgaand gekleurd wordt door een geschiedenis van vervolging, of de actualiteit van honger en geweld. Groepen wier identiteitsbeleving sterk bepaald wordt door het feit dat anderen hen als outsiders of zondebokken behandelen, hebben onderling vaak een sterke band. Maar het is tegelijkertijd een problematische band. Want wat gebeurt er wanneer er minder repressie is of minder antisemitisme?

Assimilatie kan plaatsvinden omdat er geen ruimte bestaat om het eigen geloof te praktiseren: dan spreken we over gedwongen assimilatie; assimilatie, het

opgeven van de groepsidentiteit en soms ook het fysiek verlaten van de eigen groep, kan echter ook plaatsvinden omdat de samenleving open is, repressie niet meer voorkomt en dus de ruimte ontstaat om de ooit zo gediscrimineerde identiteit te relativieren. Dan kan het beleven van andere identiteiten zelfs de voorkeur van betrokkenen gaan verdienen.

Kijken we naar de andere groepen, dan zien we dat ook hier externe druk of het zijn van een minderheid een grote rol heeft gespeeld in het creëren en in stand

Treurige identiteiten kunnen worden omgevormd tot trotse identiteiten

houden van een eigen gemeenschap: voor de oudere Molukkers die hier gedwongen kwamen en over een eigen vrije Molukse staat daar bleven dromen, is de teloorgang van de hechte eigen gemeenschap dan ook een probleem; voor andere Molukkers is het RMS-ideaal minder springlevend en ligt een zekere relativering van een exclusieve Molukse identiteit voor de hand; voor veel autochtonen is het gesloten houden van de wijk - dus het instandhouden van het collectief - voorwaarde om de voor hen typische levensstijl te behouden tegenover druk van de buitenwereld; voor sommige Chinezen daarentegen is de eigen gemeenschap niet meer een veilige haven in een vijandige of vreemde wereld maar een onnodige beperking van bewegingsvrijheid geworden; voor andere Chinezen is er weinig noodzaak tot integratie in de Nederlandse samenleving want ze redden zich, tamelijk onzichtbaar, al decennialang goed in Nederland.

De motieven om een gemeenschap te vormen lopen binnen gemeenschappen, met name tussen generaties, sterk uiteen. De push-factoren die ooit aanleiding waren om bij elkaar te kruipen, zijn voor een deel verdwenen of worden met moei-

te levend gehouden. De pull-factoren van een open samenleving die allerlei andere mogelijkheden en identiteiten biedt, blijken sterk te zijn.

Maar er kwamen uit de medaillons ook andere verhalen naar voren. De nieuwe generatie Molukkers en joden blijken zich juist weer meer te interesseren voor de eigen cultuur; de autochtonen-wijk getuigt ook van een grote veerkracht en de Chinese gemeenschap mag zich dan wel openen maar dat betekent nog geenszins de teloorgang van de eigen groep.

Dat betekent twee dingen, namelijk dat: * er blijkbaar wel degelijk andere dan alleen treurige en/of historische redenen zijn om groepsstructuren in stand te houden of te herontdekken. Treurige identiteiten kunnen worden omgevormd tot trotse identiteiten.

* het mogelijk is om identiteiten met elkaar te combineren; meer integratie in de Nederlandse samenleving betekent niet minder Chinees worden; misschien wel: anders Chinees.

Niet alle gemeenschappen weten zich echter even succesvol te vernieuwen en niet alle identiteiten blijken combineerbaar te zijn. Om meer grip te krijgen op deze uiteenlopende kansen voor gemeenschappen om de sociale cohesie te behouden stap ik over naar de vierde vraag.

(4)

De vraag 'wanneer vormen mensen gemeenschappen' of juist niet, blijkt sterk afhankelijk van de opstelling van de buitenwereld. Repressie, het zijn van een minderheidsgroep in een vreemd land, of het worden van een minderheidsgroep in eigen land, het zijn motiverende, zij het relatief defensieve, reacties om de eigen identiteit te benadrukken. Maar ook al ontstaat die identiteit uit onderdrukking en achterstelling, ze kan niettemin van bijzondere en soms zelfs, na verloop van tijd, van zeer positieve betekenis voor betrokkenen zijn. Heel veel groepen worden namelijk in reactie op achterstelling van de weeromstuit trots op hun identiteit (vooral Amerikanen). Denk aan slogans als: black is beautiful, women's world, gay pride.

En deze groepen blijven trots, of althans, ze blijven hun identiteit koesteren, ook wanneer ze minder marginaal geworden zijn. De mate waarin en de manier waar-

op dit gebeurt, varieert echter sterk tussen de groepen in de medaillons. Dat heeft minder met groepsinterne factoren te maken dan met de betekenis die de oude identiteit in de nieuwe wereld kan krijgen. In een wereld die meer en meer draait om etniciteit en waarin het (her-)ontdekken van de eigen wortels voor ieder individu een verplicht nummer lijkt te zijn, daarin hoeft het niet te verbazen dat ook in de Molukse wereld weer meer belangstelling voor de eigen groep ontstaat. Dat heeft niet zoveel te maken met de actuele situatie van deze specifieke groep, de Molukkers, maar met het maatschappelijk gewicht van het type identiteit, namelijk met de actualiteit van etniciteit. Of een ander voorbeeld: onze wereld wordt steeds seksueler en daarmee neemt seksualiteit als identiteitsvormende factor toe. Iedereen die verwacht had dat homoseksuelen en lesbiennes met hun voortschrijdende emancipatie minder behoefte zouden hebben aan een eigen zuil komt dan ook bedrogen uit. Dat er homoseksuele zwemtoernooien, kermissen en braderieën bestaan is echter geen bewijs meer van de achterstelling van homoseksualiteit maar zegt iets over hoe belangrijk seksualiteit in onze samenleving is geworden. Dat, zoals uit de medaillons blijkt, sommigen in de jongste generatie het joodse geloof en de joodse gemeenschap herontdekken, zou kunnen passen in de heropleving van religiositeit in Nederland. Het hoeft helemaal niet te wijzen op oplevend antisemitisme.

Met andere woorden: het wijdverbreide idee dat collectieve identiteiten van groepen altijd en blijvend verslappen wanneer van discriminatie minder sprake is, wanneer de oude redenen tot groepsvorming naar de achtergrond zijn verdwenen, is onzin. Het hangt er maar net vanaf welke betekenis die identiteit in de nieuwe, wijde samenleving krijgt. Van een gediscrimineerde identiteit kan het soms een gewaardeerde worden die past in een multiculturele, multiseksuele of multireligieuze samenleving. Gemeenschappen worden dan niet gevormd uit verzet, uit angst of in reactie tegen discriminatie, maar om positieve redenen: omdat mensen blijkbaar niet buiten groepen kunnen en willen.

Dat kan alleen op voorwaarde dat een samenleving multiseksueel, multicultureel en multireligieus wil zijn. Maar afhankelijk

van hoe de samenleving zich ontwikkelt, hebben bepaalde gemeenschappen meer kans om hun interne sociale cohesie te versterken dan andere. Om maar eens enkele bedreigingen te noemen voor de groepen in de medaillons: de joodse gemeenschap zal in een seculariserende wereld onder druk blijven staan; groepsvorming op grond van etniciteit zal moeilijker want 'verdacht' worden als burgeroorlogen in Europa op basis van etniciteit gevoerd blijven worden; en van Molukkers zal voortgaande integratie worden verwacht wanneer in de Nederlandse politiek zo weinig waardering voor multicultuuraliteit blijft bestaan als op dit moment. En ook de autochtonen kunnen het in het huidige klimaat wel schudden. Het respect en het geduld van de buitenwereld verlost zouden willen worden: de vluchtelingen. Hier benadrukt de buitenwereld juist hun 'andere' identiteit, bewaakt men hun 'vreemdheid' om de tijdelijkheid van hun verblijf te garanderen. Natuurlijk kunnen al deze groepen wanneer een dergelijk ongunstig klimaat zou ontstaan, de interne cohesie versterken door het vijandbeeld op hun beurt, vanuit hun eigen zuil, compleet te maken. In zo'n gepolariseerde sfeer gedijen fanatieke groepen die hun eigen identiteit heilig verklaren. Dat leidt inderdaad tot grote interne cohesie maar ook tot een breuk met de samenleving.

Voor werkers aan sociale cohesie, zoals mijn voorganger Cees de Wit, opbouwwerkers heeft genoemd, is het van belang om deze dynamiek tussen binnen- en buitenwereld te onderkennen. Hoe belangrijk het ook is om als opbouwwerker te definiëren wat de good community is, in welke mate de interne cohesie moet worden versterkt dan wel vermindert, de vraag of dat doel ook wordt bereikt, blijkt minstens zo afhankelijk van de positie, de plek, de ruimte voor de specifieke groepsidentiteit in de wijdere samenleving als van de inzet van de betrokkenen en de opbouwwerker. Opbouwwerkers die nieuwe specie willen aanmaken zullen zich moeten realiseren dat dit alleen beklijft, dat er alleen kleeftkracht vanuit gaat, wanneer het past in het ruimere bouwwerk van de samenleving. En opbouwwerkers die de onderlinge banden willen verminderen, zullen daarin alleen slagen wanneer de samen-

leving de openheid biedt om uit de eigen groep bruggen te slaan tot integratie.

Dit alles wijst erop dat er een direct verband bestaat tussen de mate van interne sociale cohesie van een groep en de mate van contact tussen groepen. Hoogste tijd dus om over de stappen naar het tweede, kortere deel van dit verhaal.

3. De precare banden tussen groepen Als politici spreken over een gebrek aan sociale cohesie dan lijkt dat soms over de gebrekkige verbindingen tussen groepen te gaan, en dan weer over te slappe banden tussen individuen. Eigenlijk zijn er twee versies van het grote verhaal over Het Gebrek aan Sociale Cohesie.

In het eerste is Nederland een geheel geïndividualiseerd land waarin van groepen überhaupt geen sprake meer is: dan is te weinig kleeftkracht, te weinig groepsvorming dus het probleem.

In het tweede verhaal zijn er wel groepen, maar die worden dan eerder als obstakel tot sociale cohesie gezien dan als de belichaming daarvan: dan wordt er waarschuwend gesproken voor het gevaar van verzuiling, voor het terugtrekken op eigen terrein. In dit verhaal hebben groepen dus juist teveel interne kleeftkracht waardoor er geen aantrekkingskracht meer tussen groepen zou bestaan. Wanneer het over de multiculturele wijk gaat, horen we eigenlijk het tweede verhaal: gaat het over individualisering en calculerende burgers dan horen we het eerste verhaal.

Het eerste verhaal is overigens gewoon onzin. Tot vervelends toe hebben sociologen en politologen de afgelopen jaren laten zien dat Nederland niet in staat van sociale ontbinding is. Sterker nog, er is nog nooit zoveel vrijwilligerswerk gedaan als de afgelopen jaren, nog nooit zoveel collectief actie gevoerd, en het vertrouwen in de overheid is nog nooit zo groot geweest. Ook met de normvervaging loopt het in het geseculariseerde Nederland wel los, zo beantwoordt het Jaarboek van Beleid en Maatschappij (1996) zelf de aan het begin opgeworpen vraag.

Het tweede verhaal snijdt meer hout: juist omdat er in Nederland nog wel sprake is van groepsbindingen - zie ook de medaillons - moet de vraag aan de orde komen in hoeverre er voldoende, draagkrachtige

schakels bestaan tussen deze groepen onderling. Zijn er nog vanzelfsprekend gedeelde praktijken en activiteiten die het samenleven vorm en inhoud geven? En die er voor zorgen dat groeps grenzen niet zo hard worden dat individuen als het ware opgesloten zitten in hun eigen groep?

Dit zijn heel serieuze vragen. Voordat ik een enkele opmerking maak over de rol die het opbouwwerk daarin zou kunnen spelen, nog dit. Net zoals opbouwwerkers een idee moeten hebben van de good community in enge zin, moet het opbouwwerk weten welke verbanden het tussen groepen voorstaat, wat dus volgens het opbouwwerk multiculturaliteit eigenlijk betekent. Anders gezegd: in het ideaal van de good community moet het zowel over de gewenste mate en vorm van cohesie binnen groepen gaan als, in directe samenhang hiermee, over de mate van openheid en van contact met de buitenwereld. Want waarom is sterke groepscohesie voor Chinezen een probleem terwijl bij Molukkers juist het gebrek aan sterke groepscohesie problematisch heet te zijn? Heeft dat soms te maken met de dwarsverbanden die de eersten met de buitenwereld ontberen, of te weinig hebben, en waar de tweede wel over beschikken?

Wanneer we nadenken over een evenwichtige verhouding tussen interne groepscohesie en samenhang tussen groepen, dan vallen twee uitersten af: enerzijds de situatie waarin sprake is van zeer sterke groepsidentiteiten die zich in oppositie tot de bredere samenleving ontwikkelen en aldus tot zeer zwakke schakels met de buitenwereld leiden; anderzijds de situatie dat groepen en instituties nauwelijks meer identiteit en kleefkracht hebben, waardoor een situatie van anomie ontstaat: dat niemand meer met iemand iets heeft of deelt. Daartussen ligt ergens het ideaalbeeld, wat mij betreft, van open groepen en instellingen waaraan mensen identiteit ontleen maar die hen ook stimuleren om verbanden met anderen te leggen; sterker nog, een eigen culturele identiteit als basis, als springplank voor culturele mobiliteit.

Nu klinkt dat mooi idyllisch maar vooral ook nog te vaag. Want wat groepen bij elkaar houdt is niet hetzelfde als wat hele samenlevingen bindt; de identiteit die iemand aan zijn of haar eigen groep ont-

leent, maakt hem of haar niet vanzelfsprekend mobiel. Groepen worden immers gekenmerkt door een relatief vergaande gedeelde beleving van waarden, door overgeleverde praktijken, typerende instituties, jaarlijkse evenementen. Dat is de kleefstof die eigen is aan die specifieke groep; die haar specificiteit verschaft. Laten we dit specie noemen, specifieke specie: dat wat groepen bindt, gemeenschappen maakt en culturen karakteriseert. Opbouwwerkers die aan interne cohesie werken zijn dus specie-specialisten. Dit specie kan echter niet vanzelfsprekend dienen voor de sociale cohesie tussen groepen, het zet immers juist verschillen met anderen aan.

Het hebben van een eigen identiteit, een heldere oriëntatie op de wereld, hoeft echter ook zeker geen belemmering te zijn voor het aangaan van verbanden elders met anderen, maar het is niet voldoende. Voor dwarsverbanden tussen groepen die moeten zorgen voor de noodzakelijke openheid en overloop, voor de sociale cohesie van de samenleving in haar geheel, daarvoor moeten opbouwwerkers cement maken, communiaal cement dat U wilt: cement dat allen tot op zekere hoogte met elkaar verbindt of kan verbinden.

De brandende vraag is dan natuurlijk: wat kan in een pluriforme samenleving dit cement zijn? Deze verbindende schakels kunnen niet de gedeelde waarden, het land van herkomst, de lange geschiedenis of het geloof zijn van het specifieke specie: het gaat bij cement veel meer om de omgang met verschillen. Peter van Lieshout schrijft in het commentairstemmenummer van het Tijdschrift voor de Sociale Sector: "Wat we naar mijn mening niet nodig hebben, is een theorie waarin omschreven wordt hoe en waarom we weer over gemeenschappelijkheid praten. Wat we nodig hebben is een theorie over hoe we om moeten gaan met verschillen tussen en binnen mensen." (1996, nr. 1/2: 31) Hij heeft gelijk dat het voor het opbouwwerk het belangrijkste is om mensen te leren omgaan met verschillen, met uiteenlopende collectieve identiteiten. We moeten niet proberen om weer voor heel Nederland nieuwe, gedeelde, gemeenschappelijke waarden te genereren, maar ons concentreren op minimale normen, welhaast procedurele normen die voorschrijven hoe mensen met verschillende achtergronden met

elkaar horen om te gaan en elkaar niet links horen te laten liggen - of erger.

Dit betekent op de eerste plaats dat mensen elkaar moeten ontmoeten. Dat klinkt buitengewoon banaal, maar iedereen die verder kijkt dan de hoogstens qua huisvesting nog gemengde wijk, weet dat scholen meer en meer wit en zwart zijn, de arbeidsmarkt naar kleur is verdeeld, evenals relatienetwerken. Het aanmaken van sociaal cement betekent dus het opzetten van gezamenlijke activiteiten. Hierin worden mensen enerzijds aangesproken op gemeenschappelijke belangen; niet op wat mensen onderscheidt maar op wat hen mogelijkwerijs bij elkaar brengt. In die gevallen worden de verschillen dus niet geaccentueerd, gaat het niet om de speciale specie maar om wat buurtbewoners, of ouders, of ouderen, of autobezitters, of fietsers, of drugsoverlast-ondervinders, of sporters verbindt. Het zijn deze groeps-overstijgende elementen die voor een onderlinge band tussen heel verschillende mensen kunnen zorgen. Maar zelfs dit veronderstelt een minimale belangstelling voor anderen; het kunnen zien van anderen als speelkameraad of als bond- dan wel leef-tijdsgenoot.

Anderzijds betekent (het werken aan) sociale cohesie in een pluriforme samenleving ook: erkenning van verschillen. Opnieuw, het gaat er niet om zo hoog in te zetten dat iedereen voortdurend nieuwsgierig moet zijn naar de eigenaardigheden van de ander. Maar het opbouwwerk moet wel leren dat verschillen, of ze nu leuk of lastig zijn, gerespecteerd moeten worden omdat de samenleving anders inderdaad uit elkaar valt. Sociale cohesie kan in een divers land als het onze dus niet betekenen: een homogene wijk, stad of land. De ongedeelde stad, de 'hele' wijk, de wijk is van ons allemaal. Dit inclusieve denken is vruchtig op voorwaarde dat mensen juist ook worden binnengesloten als ze 'anders' zijn (binnen zekere grenzen natuurlijk). Sociale cohesie nastreven door verschillen teniet te willen doen, werkt niet: dan trekken mensen zich in hun eigen gemeenschap terug.

Het enerzijds definiëren van gemeenschappelijke belangen en het anderzijds erkennen van en leren omgaan met verschillen zijn, toegegeven, de wat globale pijlers van het werken aan sociaal

De Workshops

Workshop cohesie in gezinnen

De taal van de immigranten

door C. Pengel

cement. De eerste taak is inhoudelijk (het opsporen wat mensen bindt), de tweede procedureel: het vaststellen van spelregels voor het oplossen en kanaliseren van conflicten, voor wat mensen scheidt.

Resteert de vraag wie, naast en in samenwerking met het opbouwwerk het beste is toegerust voor dit werk. Uit de analyse van de medaillons bleek dat relatief zwakke schakels het best versterkt konden worden door mensen aan te spreken op een gemeenschappelijke "secundaire" identiteit. Deze regel gaat voor contacten tussen groepen nog meer op: hier delen mensen immers op z'n best secundaire identiteiten. Het is, zoals gezegd, vaak beter mogelijk om mensen bijeen te brengen als moeders of als ouderen, dan door ze primair aan te spreken op hun verschillende etnische identiteit.

Met name bepaalde instellingen in de buurt zouden een dragende rol moeten spelen bij dit type werk aan sociale cohesie: het zouden plekken moeten zijn waar mensen van verschillende origine elkaar op een alledaagse basis treffen. Dat zou dus de basisschool moeten zijn, de sportclub, het buurthuis of de bibliotheek. Wanneer die ook allemaal georganiseerd worden op basis van kleur, nationaliteit of etniciteit, dan is de sociale cohesie uit de samenleving verdwenen omdat de sociale cohesie binnen groepen dan te sterk is.

Kees Schuyt zei het ooit al: opbouwwerkers moeten evenwichtskunstenaars zijn. Enerzijds moeten ze, zonedig, sociale cohesie binnen groepen kunnen bevorderen (specie aanmaken), anderzijds moeten ze er zorg voor dragen dat in die groepen openheid naar buiten blijft bestaan, zodat er cement tussen groepen kan worden aangebracht. Het vinden van dat evenwicht is maatwerk.

Onder leiding van Ans van de Scheur en ingeleid door mevrouw C. Pengel (sociaal psychiatrisch verpleegkundige bij Riagg Amsterdam Zuid-Oost, tevens transcultureel consulente en vrijwilligster in het kerkelijk opbouwwerk in Amsterdam).

De termen sociaal cement en sociale specie roepen bij mij het gevoel op van steen, een hard en koud materiaal. Ik ben van mening dat het eerder om iets warmes moet gaan, om contact. Nederland is voor veel allochtonen al koud genoeg.

Ik ben 36 jaar in Nederland en heb er mijn opleiding gevolgd. In mijn werk combineer ik mijn Surinaamse achtergrond die gebaseerd is op assimilatie van allerlei rassen, Creolen, Hindoestanen, Javanen, Chinezen. Het is belangrijk om deze inheemse achtergrond goed te kennen als je professioneel met Surinamers omgaat.

Ook bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders kan sprake zijn van een taalbarrière. Soms weet iemand zijn of haar hulpvraag niet te formuleren. Het kost Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders vaak moeite om met buitenstaanders over hun problemen te praten. Het werkt vaak beter als een hulpverlener hun taal spreekt.

Ik onderscheid drie fases in het verblijf in Nederland:

1. Het bivakkeren in de eigen groep.
2. Daarop uitgekeken raken en naar buiten treden om opgenomen te worden in een gemengde groep. Daar geen acceptatie voelen. Pogingen doen om erbij te horen met hartelijkheid en koekjes. Zich geïsoleerd gaan voelen. Keuze moeten maken voor eigen of gemengde groep.
3. Weer teruggaan naar de eigen besloten groep.
Ik houd spreekuur in de Bijlmer en merk dat aanpassingsproblemen van kinderen op school vaak verkeerd worden inge-

Mevr. C. Pengel

schat. Het gaat heel vaak niet om een pedagogisch probleem maar om maatschappelijke en transculturele zaken. Dan praat ik vanuit een open en eerlijke houding met de ouders in hun eigen taal en vraag hen toestemming vragen om andere hulpverleners in te schakelen.

Discussie

door Alik van den Berg en Agnes Vaillant

Iemand in de zaal vraagt: Riaggs hebben in vele delen van het land geen hulpverleners met deskundigheid in het begeleiden van minderheden. Ook ontbreekt het aan methodieken om multicultureel te werken. Er is nog geen deskundigheid. Volgens Pengel moet het beleid van de Riagg in zulke gevallen veranderen. 'Als je de enige multiculturele werker bent, probeer dan anderen bij deze knelpunten te betrekken. Welzijnsinstellingen hebben contacten met verschillende culturen. Hoe kan die ervaring bij een Riagg